

سیر و سلوک زائر

مقایسه تطبیقی عرفان اسلام و مسیحیت

جان بانی‌ین

ترجمه

دکتر گلناز حامدی

موسسه انتشاراتی مدحت

۱۳۹۴

فهرست مطالب

۱۱	مقدمه
۲۱	سیر و سلوک زائر
۲۳	بخش اول
۱۸۵	بخش دوم
۳۱۹	جان بانی‌ین؛ زندگی، اندیشه و آثار
۳۳۷	جان بانی‌ین و عرفای اسلامی
۴۱۱	کتابنامه

پیشگفتار

این اثر تحقیقی است تطبیقی درباره عرفان اسلامی و مسیحیت و بالاخص مقایسه مقامات سیر و سلوک در آن دو. یکی از بهترین و مشهورترین آثار عرفانی مسیحی که مراحل سیر و سلوک و مقامات و منازل طریق سالکان الی‌الله را به تیکی تصویر کرده، اثر عارف نامی انگلیسی جان بانی‌ین (۱۶۲۸-۱۶۸۸) به نام سیر و سلوک زائر است. این کتاب به بسیاری از زبانها ترجمه شده است و گفته‌اند که پس از انجیل هیچ کتابی تاکنون این اندازه اثر معنوی در جهان مسیحیت نداشته است.

با ملاحظه جامعیت کتاب و اهمیت آن در عرفان مسیحی و نیز شباهت و افراش با برخی از آثار اسلامی مانند منطق‌الطیر عطار و سیرالعباد الی‌المعاد سنایی و قصه‌الغریبه سهروردی بر آن شدم که تحقیق خود را در مقایسه عرفان مسیحی و اسلامی براساس این کتاب قرار دهم. نخست به ترجمه متن کامل کتاب سیر و سلوک زائر پرداختم و علی‌رغم دشواری متن و کهنگی زبان و اغلاق مفاهیم، این اثر ارجمند عرفانی را جامه پارسی پوشانیدم و کوشیدم که ترجمه‌ای حتی‌المقدور دقیق و رسها فراهم آورم.

لازم به ذکر است که توضیحات جان بانی‌ین بر کتابش در حواشی ترجمه و با علامت (ب) مشخص شده است. پس از اتمام کار زمان‌گیر ترجمه متن کامل کتاب سیر و سلوک زائر، به تحقیق و بررسی موضوعات آن و مقایسه با عرفان اسلامی پرداختم و در آغاز فصلی در شناخت احوال و آرا و اوضاع

دینی عصر او افزودم. نتیجه این کوشش چند ساله را که نخستین گام در شناخت اثر معروف عارف مسیحی قرن هفدهم به زبان فارسی است به شیفتگان مکاتب عرفان تقدیم می‌دارم و امیدوارم به عین رضا بدان بنگرند. در اینجا بر خود واجب می‌شمارم که سپاس و قدردانی خالصانه خود را به حضور استاد ارجمند جناب آقای دکتر فتح‌الله مجتبایی که راهنماییها و تشویقهایشان در این وادی دشواریار و مددکارم بود تقدیم دارم، یقیناً بدون راهنمایی و مراقبتهای ارزنده این استاد بزرگوار چنین کاری گران از عهده این طالب علم بر نمی‌آمد.

همچنین بر خود فرض می‌دانم از استاد دکتر احمد طاهری عراقی که این اثر را با دقت مطالعه کردند یاد، و برای شادی روحش طلب رحمت کنم. و در خاتمه از سرورانی که پشتیبانی و تشویق ایشان الهام‌بخش ادامه کار بوده، و هم از دوست عزیزم خانم فاطمه سمواتی، مدیر مسئول نشر مدحت صمیمانه سپاسگزاری و برای ایشان از باری تعالی مزید توفیق در خدمات علمی و فرهنگی مسئلت کنم.

دکتر گلناز حامدی

مقدمه

کتاب سیر و سلوک زائر^۱ اثر جان بانن^۲ از شاهکارهای عرفانی ادبیات انگلیس است که در قالب کنایات و استعارات و تشبیهات بیان شده و نموداری است از تلاش روح انسان در جدال با زندگی، برای عبور از فراز و نشیبهای دوران حیات، و رسیدن به وادی رستگاری و تقدّس، و شرح مخاطرات و مخافات، غمها و شکستها و ناامیدها یا موفقیتهایی که پیش می‌آید؛ این روح در این جدال گاه ناامید است و گاه امیدوار. مطالب کتاب سیر و سلوک زائر جنبه نمادی دارد. در این نمادهای عرفانی، نویسنده اشخاص مختلفی را تجسم می‌کند. این اثر مانند برخی از آثار عرفای اسلامی مانند *منطق الطیر* و *قصه الغریبه الغریبه* داستانی تمثیلی است، با این تفاوت که در اثر شیخ عطار، مرغان نماد سالکانی‌اند که از وادیا می‌گذرند اما در اثر جان بانن، وادیا به صورت شهرها و سرزمینها توصیف شده است. مقصد و هدف مانند داستان *قصه الغریبه الغریبه* شیخ شهاب‌الدین سهروردی همان طور سیناست.

هنگامی که متن کتاب را تجزیه و تحلیل می‌کنیم می‌بینیم که علاوه بر احوال و مقامات، خصوصیات اخلاقی و روحی مانند حرص، حسد، خشم،

1. *The Pilgrim's Progress*

2. John Bunyan

شهوَت، و دیگر خصوصیات روحی - اخلاقی آدمیان به دقت تصویر شده است.

آیا بانیِین افراد خوب را در برابر افراد بد می‌گذارد و آیا برداشت ثنوی دارد؟ این نمادها و آدمها نماینده چه نوع کیفیات و حالات و احوال خیر و شرند؟

کتاب سیر و سلوک زائر نشانگر سعی و تلاش روحی است که در جستجوی رستگاری و فلاح برآمده است. زندگی عرصهٔ نبردهاست، آزمونهایی را باید گذرانند، ناامیدها، ناکامیها یا موفقیتها درست به مانند آزمونهایی است که در آنها انسان یا پیروز است یا شکست خورده. جان بانیِین این نبردها و آزمونها را به شیوه عرفانی از دیدگاه مسیحیت تصویر می‌نماید و مکرراً در تأیید سخنان خود به آیات کتاب مقدس استناد می‌کند. سؤال اصلی که در این کتاب مطرح شده این است که آیا من هستم؟ این جهان چیست که من مانند حباب در آن پیدا و ناپیدا می‌شوم؟ مرا چه کسی آفریده؟ چه وظیفه‌ای دارم؟ صلاح و رستگاری من چیست؟

پاسخ به این سؤالات را ذهن هر انسان جستجوگر طالب است. علما، فلاسفه، شعرا و ادیبان هر کدام در زمانهای مختلف کوشیده‌اند پاسخهایی برای این سؤالات بیابند ولی پاسخ جان بانیِین بیش از سه قرن است که اذهان مردم را به خود جلب کرده است. هیچ انسان دیگری با این صمیمیت و خلوص و نبوع، و با این بیان دلنشین و عرفانی نتوانسته است جواب این پرسشها را باز گوید.

کتاب سیر و سلوک زائر در نوع خود یگانه است و همچون بنای یادبودی بیانگر سادگی، تقوا و حقیقتی است که آیین پیورتن مسیحی را در آن زمان تنها راه حل دینی می‌شمارد. یکی دیگر از خصوصیات این اثر این است که نویسنده تحت تأثیر کتاب مقدس بوده و گویی تمام آیات آن را در ذهن خود داشته است. از این روست که در جهان مسیحیت این کتاب چنین مورد احترام

واقع شده و به عنوان عالیترین اثر عرفانی شناخته شده است. این کتاب در زمان خود نویسنده چندین بار تجدید چاپ شد، هزاران نسخه از آن تهیه شد و در بسیاری از خانه‌ها در کنار کتاب مقدس جای گرفت. مانند کتاب مقدس به زبانهای متعدد ترجمه شد و جان بانی‌ین را به عنوان طیب روح شناساند. در عین حال که این کتاب اثری عرفانی است ولی در حقیقت نشان‌دهندهٔ تمامیت خود بانی‌ین است به عنوان یک انسان کامل.

در این کتاب از بسیاری از شخصیت‌های عهد عتیق و عهد جدید سخن رانده می‌شود و پیوسته از مزامیر، رسائل پولس، غزلهای سلیمان و سفر پیدایش فقراتی نقل شده است. اهمیت دیگر این اثر از نظر اجتماعی و سیاسی است که نشانگر آیین مذهبی عصر بیورتن است. نویسنده در رؤیا سفر سالکی تنها به اسم مسیحی را حکایت می‌کند که از دیار هلاکت و نیستی به دروازهٔ ملکوت راه می‌یابد و حماسهٔ زندگی درونی او پیش چشم ما گشوده می‌شود. خواننده به دنبال آن شخص مسیحی نام از دیار هلاک و نیستی، باتلاق ناامیدی، بازار بطلان و سرزمین حسرت، به سوی بیشهٔ دشواری و سپس سرزمین مسحورکننده یا رودخانهٔ مرگ پیش می‌رود. سیر و سلوک آن مسیحی (شخصیت تمثیلی کتاب) است به سوی مراحل تکامل، شگفتیها، ترسها، ریاضتها، رهاییها، شوقها، جذبه‌ها، شورها، غفلتها و کاهلیها که همه به نوعی مراحل و مقامات عرفانی‌اند.

سیر و سلوک زائر کتابی است همراه با رنگها، اصوات، غرشها، غرش زمین و آسمان، لرزش زمین و طوفانها؛ ولی مرکز اصلی تمام این برخوردها درونی و روحانی است، یعنی در حقیقت توصیف یک جنگ درونی است. علاوه بر جنبهٔ سیر و سلوک دینی، شخصیت‌های تصویر شده در آن می‌توانند نمونه و تمثیلی معمولی از اشخاص واقعی اجتماع باشند. آنها مردمان واقعی‌اند و خواننده انواع تجربیات را از آنها کسب می‌کند. بانی‌ین با چنان قدرتی از بیان خود استفاده می‌کند و آنها را طوری ترسیم می‌نماید که گویی

تمام این موجودات واقعی و قابل لمس و مشاهده‌اند. خواننده با شخصیت‌های کتاب در طی این سیر و سلوک همگامی می‌کند. او فقط کتاب مقدس را می‌شناخت و از فنون ادبی و مسائل نحوی بی‌خبر بود ولی در بیان و القای آنچه از طریق خلوص دینی و عرفانی حس می‌نمود نوعی اخلاص و صمیمیت را در اثرش می‌توان دید.

جان بانی‌ین واعظ، عارف و سخنوری توانا بود که بسیاری از خطابه‌هایش به صورت بیانیه‌های دینی باقی مانده است. عقاید او یکی از بهترین و قویترین عقاید مذهبی اروپا و مورد قبول لوتر^۱، جان ناکس^۲ و الیور کرامول^۳ بود و حتی برخی از علمای معاصر الهیات هم آنها را پذیرفته‌اند و از نظر جامعه آن روز انگلستان عقاید بانی‌ین مانند جرقه‌هایی از بهشت بود. آثار جان بانی‌ین در خدمت و عبادت خداوند است، طریق رستگاری انسان را نشان می‌دهد و بیانگر جهان روحانی و معنوی است، که با قلمی شیوا و ساده نوشته شده و حال بعد از طی سه قرن هنوز هم دلها را تکان می‌دهد و تأثیری روحانی بر خواننده می‌گذارد.

جان بانی‌ین یکی از بزرگترین واعظان مذهب پروتستان^۴ و از مخالفان کلیسای سلطنتی انگلستان بود. گرچه او نویسنده‌ای توانا بود که با قلم خود احساس درون و جهان درون انسان را بیان می‌کرد، لکن برای ادبیات فی‌نفسه ارزشی قائل نبود و ارزش ادبیات را فقط برای بیان واقعیت‌های مذهبی می‌دانست.

به عقیده او آنچه انسان منطقی می‌تواند خود را به آن محدود نماید ایمان به خداوند و کتاب مقدس^۵ حضرت عیسی مسیح و انجام داده اعمال دینی است. به نظر او جاه‌طلبی حماقتی بیش نیست، سرگرمیها و تفریحات غیر لازم و مخرب باعث بیهودگی زندگی انسان است. آنها آن قدر کوتاه و گذرا هستند

1. Luthre

2. John Knox

3. Oliver Cromwell

4. Protestant

که انسان نمی‌تواند متکی به آنها باشد. تمام اندیشه و توجه باید به خداوند و دین خدا معطوف باشد.

کتاب سیر و سلوک زائر به زبان تمثیل، راه رستگاری را نشان می‌دهد. این کتاب را هر انسانی بخواند شور و حال دینی و عرفانی آن را احساس می‌کند. هر انسان خداپرستی می‌تواند با ذوق و شوق و اندیشه خود از آن برداشت نماید و همواره و تا زمانی که انسان باور دارد که دارای روح است و مسئول اعمال خود، این کتاب دارای اهمیت است. زیرا حوادثی که برای مسیحی سالک در این اثر پیش آمده در کتب عرفانی بسیاری از نویسندگان اسلامی هم دیده می‌شود که در بخشهای دیگر درباره آن شرح داده خواهد شد.

قهرمانان کتاب بانی‌بن همه زائرند و سالک، در راهها و جاده‌های گوناگون سفر می‌کنند، شخصیت‌های خوب و بد همگان در حرکتند. بانی‌بن به همه شخصیت‌های کتابش فرصت یکسان می‌دهد، فرصت برای بازگشت و توبه. او در کتابش زندگی عامه مردم آن روز انگلیس را تصویر می‌نماید و آن قدر این ترسیم واقع‌بینانه و روشن است که گویی تاریخ را در پیش چشم داریم. جان میلتون^۱ عارف انگلیسی که با بانی‌بن معاصر بود اشعار بهشت گمشده و بهشت بازیافته^۲ خود را با توجهی که به کار او داشت سروده است. اصولاً آثار بانی‌بن بین دو جریان نثر و نظم در حرکت است. جان بانی‌بن در کتاب سیر و سلوک زائر تمام شخصیتها را یک به یک توصیف کرده است. خواننده در میان شخصیت‌های پرتنوع اخلاقی قرار دارد.

مسیحی، قهرمان کتابش را در باتلاق ناامیدی همراهی می‌کند، در دشت سایه مرگ می‌لرزد، همراه با او در حلقه دیو حسرت ناله می‌کند و با شخصیت‌هایی چون خودرأی و نرمخوی آشنا می‌شود. آنها نماینده انسانهای واقعی‌اند، دارای پوست و گوشت و خون و برای خواننده محسوس و ملموس.

1. John Milton

2. *Paradise Lost and Paradise Regained*

کتاب سیر و سلوک زائر تمثیلی کلی از زندگی بشر است، سیر و سلوک و سفر یک روح سالک پوینده و بیدار شده از خواب غفلت به سوی خداوند که با فریاد «چه کنم... چه کنم؟» و با کوله‌باری سنگین از گناه بر دوش، از دیار خود که دیار هلاک و نیستی است، می‌گریزد و چنان در شتاب است که حتی همسر و فرزندان و دوستان و همسایگان خود را پشت سر می‌گذارد، و با مصایب بسیار روبه‌رو می‌شود. از میان مشکلات و دشواریها عبور می‌کند، و به شخصی به نام بشیر (بشارت‌دهنده) برمی‌خورد. با شیاطین مختلف چون آپولیون^۱ می‌جنگد، با دیو یأس دست و پنجه نرم می‌کند، به همراه شخصی به نام وفادار^۲ اسیر شیطان دیگری به نام بغلزبوب^۳ می‌شود. از سرزمین کاهلی و بازار بطلان عبور می‌کند و در زیر سایبان سرسبز به خواب غفلت فرو می‌رود، به کوهها و سرزمین مسحورکننده می‌رسد، از رودخانه مرگ می‌گذرد، در راه رسیدن به شهر سماوی یا دروازه ملکوت با مخاطرات بسیاری روبرو می‌شود. این سیر و سلوک پرمخاطره عرفانی سیر الی الله یا سیر من الخلق الی الحق است.

سبک نگارش بانی‌ین بیشتر حالت بیانی و صورت گفت و گو دارد. جان بانی‌ین مانند شخصیت‌های کتابش از اغواهای بسیار گذشته و نگران اغواهای آینده است. او به مانند شخصیت اثرش درد و رنج برایش به پایان رسیده، و به شکوه و عظمت خداوند و کتاب آسمانی دست یافته، و دانسته بود که آنها کلید حقیقی قلمرو بهشت هستند. جان بانی‌ین مانند سالک شخصیت کتابش بار سنگینی برپشت خود دارد، و دائماً خود را سرزنش می‌کند و گناهکار می‌داند، و عقیده دارد که قسمت از عمرش را بدون حضور عیسی مسیح، بدون فیض و رحمت الهی، بدون ایمان، مانند موجودی مرده و ترسان گذرانده است. جان بانی‌ین مانند سالک کتابش و هر عارف دیگر، باری از

1. Apollyon

2. Faithfull

3. Beelzebub